

نقش مسیرهای گردشگری شبانه در اقتصاد شهری (نمونه موردی: بافت تاریخی شیراز)

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۱/۱۷

کد مقاله: ۱۳۰۹۶

محمد رضا احمدی^۱

چکیده

صنعت توریسم به‌عنوان بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنعت و نیز به‌عنوان هدفی قابل حصول در فرایند توسعه پایدار در مناطق شهری، موردتوجه بسیاری از کشورها قرار گرفته است، با توجه به رشد و اهمیت اقتصادی گردشگری در عصر جهانی‌شدن، می‌توان این صنعت را ابزاری مناسب برای توسعه اقتصادی در مقصدها شمرد. رایج‌ترین دلیل توسعه گردشگری به‌ویژه در میان کشورهای درحال توسعه نیز همین است و در این میان بافت‌های تاریخی و مسیرهای گردشگری در آن‌ها می‌تواند نقش بسیار مهمی در این زمینه داشته باشد. گردشگری شاخه‌های زیادی دارد که امروزه گردشگری شبانه بسیار موردتوجه قرار گرفته و با توجه به توریستی بودن شهر شیراز این نوع گردشگری نیز می‌تواند مثر ثمر باشد. در این مقاله که بر اساس روش کتابخانه‌ای و بازدید میدانی صورت پذیرفته، طراحی مسیرهای گردشگری شبانه بافت تاریخی موردبررسی قرار گرفته تا علاوه بر استفاده گردشگران از زیبایی بافت تاریخی شیراز در شب، اقتصاد بافت تاریخی را نیز رونق بخشد.

واژگان کلیدی: گردشگری، بافت تاریخی شیراز، اقتصاد شهری، گردشگری شبانه

۱- کارشناس حوزه گردشگری شهرداری شیراز (مدیر مرکز شیرازشناسی - wvja_24@yahoo.com)

گردشگری یکی از رشد یافته ترین صنایع نیمه قرن بیستم است و اغلب به عنوان یک کلید برای رشد اقتصادی هم در کشورهای توسعه یافته و هم در حال توسعه استفاده شده است (font & Ahjem, 1999:117). در حال حاضر بسیاری از کشورها، منافع اقتصادی و اجتماعی خود را از گردشگری دریافت می کنند و درآمدهای گردشگری را برای توسعه زیرساخت های خود به کار می برند، بر همین اساس صنعت گردشگری جایگاه خاصی را در اقتصاد کشورها به خود اختصاص داده و نقش فعال و مؤثری را در ارتقای ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورها، به خصوص در کشورهای توسعه یافته بازی می کند. عموماً شهرها، جاذبه های گردشگری متنوعی دارند و همواره گردشگران زیادی را به سمت خود جلب می کنند. گردشگری در میان فعالیت های فراغتی از بیشترین تنوع و تحرک از یک سو و وسیع ترین پهنه مکانی و فضایی از سوی دیگر برخوردار است، شاید بتوان گفت گردشگری، به خصوص گردشگری شهری به گونه ای، تمام فعالیت های فراغتی دیگر را با خود همراه دارد و بدین سبب، برنامه ریزی و مدیریت گردشگری به عنوان یک امر اقتصادی نگریسته می شود. امروزه بافت تاریخی، مرکز و کانون گردشگری هر شهر محسوب می گردد و بیشتر جاذبه های هر شهر در این قسمت قرار گرفته است. شهر شیراز یکی از مهم ترین شهرهای توریستی ایران است که بافت تاریخی آن از قدمت زیادی برخوردار است. جاذبه های زیادی در این بافت وجود دارد که در سال های اخیر مورد توجه بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی قرار گرفته و بر همین اساس مسیرهای گردشگری زیادی را می توان برای این بافت تاریخی ایجاد نمود، اما نبود زمان کافی و مشغله کاری بسیاری از مردم باعث شده تا آن ها زمان شب را برای دیدن این جاذبه ها صرف نمایند و بر همین اساس گردشگری شبانه در شیراز از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. مسیرهای گردشگری شبانه در بافت تاریخی شیراز می تواند نه تنها نقش مؤثری در شناسایی بیشتر ناشناخته های این شهر داشته باشد، بلکه در اقتصاد این بافت تاریخی نیز بسیار مؤثر و می تواند رونق چشمگیری برای آن داشته باشد. بر این اساس امروزه توجه به گردشگری شبانه را می توان یکی از راه های مؤثر در رونق بافت تاریخی و توسعه اقتصادی آن معرفی نمود.

۲- اهداف و پیشینه پژوهش

امروزه گردشگری به عنوان یکی از راهکارهای اقتصادی هر شهر به حساب می آید و شهرهای ایران از راهها و روش های مختلف، گردشگران زیادی را به شهر خود جذب می کنند. بر این اساس یکی از راه های جذب گردشگران، گردشگری شبانه است که ایران برخلاف کشورهای اروپایی متأسفانه در این نوع گردشگری موفق نبوده است، هرچند شهرهایی در حال برنامه ریزی جهت رونق گردشگری شبانه خود می باشند که مقام اول را شهر تهران دارد. شیراز نیز می تواند با توجه به پتانسیل های گردشگری بالای خود، این نوع گردشگری را بسیار رونق داده و آثار اقتصادی آن را نیز داشته باشد، پس گردشگری شبانه روشی سودمند است که در شیراز مغفول باقی مانده است. هدف از این مقاله معرفی مسیرهای گردشگری شبانه شهر شیراز در بافت تاریخی آن است تا با فراهم نمودن شرایط محله های قدیمی بتوان گردشگران زیادی را در زمان شب به این بخش از شهر شیراز جذب نمود و در پی آن با حضور آن ها، اقتصاد شهری نیز بهتر گردد. البته باید به پتانسیل های گردشگری شبانه در جاهای دیگر شیراز نیز اشاره کرد و با توجه به این که در محدوده بافت تاریخی نیستند در این مقاله بررسی نشده اند که می توان به باغ و خیابان عفیف آباد، باغ و خیابان ارم و ... اشاره نمود.

در خصوص گردشگری شبانه شیراز مطالعات کمی صورت گرفته است. می توان به مقاله رعنا شیخ بیگلو و نازنین تبریزی (۱۳۹۵) با عنوان ((توسعه گردشگری شبانه شهری در ایران)) اشاره نمود که در آن تحلیل مقایسه ای بین ۵ شهر ایران انجام شده است که شهر شیراز نیز جزو آن است. همچنین در فصلنامه گردشگری شهری مقاله ای از رعنا شیخ بیگلو و زهرا سلطانی (۱۳۹۸) با عنوان ((مطلوبیت گردشگری شبانه شهری از دیدگاه گردشگران)) اشاره نمود که شهر شیراز مورد بررسی قرار گرفته است. اما در خصوص معرفی مسیرهای گردشگری شبانه و اقتصاد شهری تا به حال پژوهشی صورت نگرفته، البته مسیر گردشگری شبانه های شیراز توسط محمدرضا احمدی (۱۳۹۸) نویسنده همین مقاله مورد بررسی و در کتاب ((هفت پیچ شیراز)) چاپ شده که به بررسی جاذبه های گردشگری محله درب شاهزاده شهر شیراز پرداخته شده است.

۳- بافت تاریخی شیراز

بافت تاریخی شهرها دارای مشخصاتی چون قدمت تاریخی، بافت فشرده و درهم تنیده است و وجود بافت تاریخی متمایز از سایر بافت های شهر بر اهمیت و جذابیت آن شهر می افزاید و کل بافت تاریخی شهر را به عنوان یک جاذبه مطرح می کند. بافت تاریخی از مهم ترین بخش های هویتی هر جامعه محسوب می شود که مجموعه ای منسجم از معماری، فرهنگ، اقتصاد و تبادلات اجتماعی یک ساختار شهری را در بردارد (آزادی، ۱۳۹۴: ۱۱). منطقه تاریخی و فرهنگی شهر شیراز با وسعت تقریبی ۳۷۸ هکتار،

بخشی از محدوده مرکزی شهر شیراز را شامل می‌شود که امروزه منطقه ۸ شهرداری شیراز را تشکیل داده و خود دارای شهرداری مستقل هست. این منطقه علاوه بر این که هسته اولیه پیدایش شهر شیراز بوده، در حال حاضر نیز بسیاری از فعالیت‌های مرکزی تجاری، مذهبی، خدماتی و اداری را در خود جای داده و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه قابل توجهی جهت رونق فعالیت‌های سیاحتی، زیارتی، تجاری، فرهنگی و مسکونی دارد (وارثی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۳۳). بافت تاریخی شیراز تا زمان قاجار دارای محلات مختلفی بوده و کلانترهایی این محله‌ها را اداره می‌کردند. فارسنامه ناصری تألیف میرزا حسن فسایی حسینی این محلات را به‌طور مفصل توضیح داده است. او در این کتاب از محلات درب شاهزاده، سنگ سیاه، لب آب، بالاگفت، اسحق بیگ، سر باغ، سردزک، درب مسجد، میدان شاه، بازار مرغ، صحبت کرده و تعداد جمعیت، بناها و علمای این محلات را شناسایی و توضیح داده است. این بافت بارزش دارای جاذبه‌های بسیار مهمی از اوایل اسلام تا دوران قاجار است و نقش مهمی در جذب گردشگران دارد.

شکل ۱- نقشه بافت تاریخی شیراز (مأخذ: تاریخ بافت قدیمی شیراز)

۴- گردشگری شهری

واژه توریسم به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که بین مبدأ و مقصد بانگیزه‌های استراحتی، تفریحی، ورزشی، دیداری، تجاری، فرهنگی و ... انجام می‌گیرد و در آن شخص توریست در مقصد، اشتغال و اقامت دائم ندارد. همچنین سازمان جهانی گردشگری این گونه بیان می‌کند: گردشگری عبارت است از فعالیت‌های افرادی که برای استراحت، کار و دیگر دلایل به خارج از محیط سکونت معمول خویش سفر کرده و حداکثر برای یک سال متوالی در آنجا اقامت می‌کنند و بر این اساس گردشگری به دودسته داخلی و خارجی تقسیم می‌گردد: ۱. گردشگری داخلی (بومی): اشخاص مقیم یک کشور که حداکثر برای مدت ۱۲ ماه به محلی در کشور خودشان که خارج از محیط معمول زندگی آن‌ها هست، سفر کنند و هدف اصلی آن‌ها در این سفر انجام کاری نیست که سرانجام آن دریافت مزد از محل مورد بازدید باشد. ۲. گردشگری خارجی (بین‌المللی): افرادی که برای حداکثر مدت ۱۲ ماه به کشوری که محل اقامت معمول آن‌ها نیست و خارج از محیط معمول زندگی‌شان قرار دارد، سفر کنند و هدف اصلی آن‌ها در این بازدید سرانجامش دریافت مزد از کشور مورد بازدید باشد (دیزج و همکاران، ۱۳۹۵: ۴). گردشگری در چارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می‌کند، یکی از این الگوهای فضایی، گردشگری شهری است. یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری که روندهای گردشگری جهان را در دهه‌های گذشته تحت تأثیر قرار داده، مرکز شهری است. گردشگری شهری، کنش متقابل گردشگران میزبان و تولید فضای گردشگری پیرامون سفر به مناطق شهری بانگیزه‌های متفاوت و بازدید از جاذبه‌ها و استفاده از تسهیلات و خدمات مربوط به گردشگری است که آثار متفاوتی را در فضای شهری بر جای می‌نهد. بازار گردشگری شهری به‌صورت ناگهانی از اواسط دهه ۱۹۸۰ میلادی رشد کرد. این رشد بازار در سایر بخش‌های گردشگری نیز اتفاق افتاده است (نوربخش و اکبرپور، ۱۳۸۹: ۲۷). نواحی شهری به علت آن که جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیاری دارند در اغلب موارد مقاصد گردشگری مهمی محسوب می‌شوند. شهرها معمولاً جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود، مکان‌های تاریخی و ... را دارا هستند که خود عملکرد گردشگری در فضای شهری در راستای انگیزه‌های متفاوتی گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (کوشش تبار، ۱۳۸۷: ۱۴۸). کنش گری گردشگران در فضاهای شهری پیرامون جاذبه‌ها، بافت شهر، خرید، اسکان و فعالیت‌های جنبی است که در رویکرد به موزه‌ها، تئاترها، نمایشگاه‌ها، مراکز تفریحی و نظیر این‌ها تبلور می‌یابد (Hall, 1991: 167). شهرها به‌عنوان مقصد گردشگری دارای عملکرد چندمنظوره هستند، آن‌ها به‌عنوان دروازه ورودی به کشور، مراکز اقامت و مبدأ سفر به روستاها و مقاصد مجاور خود و علاوه بر این شهرها فقط مقاصدی که در آن‌ها جمعیتی با فعالیت‌های اقتصادی، زندگی فرهنگی و تحت کنترل نیروهای سیاسی

کنار هم جمع می‌شوند، نمی‌باشند بلکه نقش مهمی را به‌عنوان مراکز فعالیت گردشگری بر عهده‌دارند. در حال حاضر گردشگری شهری به تعداد نسبتاً کمی از شهرها محدود شده و بسیار رقابتی است. فضاهای گردشگری شهری فضایی هستند که منابع گردشگری در آن قرار دارد و الگوی رفتاری گردشگران تابعی از منابع گردشگری است که تبلور آن فضای گردشگری را شکل می‌دهد (موحد، ۱۳۸۱: ۱۷۴).

۵- گردشگری شبانه

از قرن نوزدهم میلادی با رشد و توسعه‌های بعد از انقلاب صنعتی، یک ساختار زمان‌بندی منسجم برای کار و فعالیت حاصل شد. این ساختار زمان‌بندی، تغییرات و اختلال‌هایی بر روی رفتارها و فعالیت‌های اجتماعی از جمله احساس کمبود وقت برای گذراندن اوقات فراغت به وجود آورد. باهدف ایجاد استفاده مناسب از زمان، اهمیت زمان غروب و شب برای استفاده فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، ... مورد توجه قرار گرفت، همچنین در شهرهای بزرگ، تفاوت عملکرد روز و شب به‌عنوان عامل تباهی شهرها، از بین رفتن فضاهای شهری و کاهش رونق اقتصادی محسوب گشت. در عصر حاضر راهبردهای کلان مدیریت شهری به دنبال ضرورت بازآفرینی مراکز شهری است که یکی از مؤلفه‌های چنین ضرورتی ترغیب فعالیت‌های شبانه است. گردشگری شبانه به این معناست که شرایط و خدماتی برای گردشگران در شب فراهم شود تا آن‌ها بتوانند با آسودگی تفریح کنند. ایجاد خدمات پذیرایی مناسب، بهترین گزینه برای موفقیت در این نوع از گردشگری است، پس لازم است که در زمینه نخست خدمات پذیرایی، از شرایطی مساعد برخوردار شوند. یکی از مقاصد اصلی گردشگری در جهان امروزه شهرها هستند که برخی از ظرفیت‌های آن‌ها مربوط به روز و برخی دیگر نیز جاذبه‌های شبانه هستند. ایده برنامه‌ریزی شبانه برای شهرها از ۱۹۷۰ میلادی در اروپا مطرح شد، همچنین اصطلاح شهر بدون خواب (شهر بیدار) اولین بار در سال ۱۹۲۰ میلادی برای نیویورک استفاده و در انگلستان نیز در سال ۱۹۹۳ به شهر منچستر عنوان شهر ۲۴ ساعته اطلاق شد. امروزه شهرهای بسیاری در جهان به برنامه‌ریزی در حوزه توریسم شبانه و اقتصاد شب پرداخته‌اند و در واقع ارزش و اهمیت اوقات شبانه خود را درک کرده و در جهت استفاده از آن هستند. همچنین گردشگری شبانه کیفیت زمان فعالیت افراد را افزایش داده و سلامت اجتماعی را ارتقا می‌بخشد. در شهر ۲۴ ساعته، میزان فعالیت‌های غیرقانونی و وقوع جرائم نیز کاهش پیدا می‌کند و در واقع اقتصاد شبانه به معنای دو برابر شدن ظرفیت اقتصادی شهرهاست. بسیاری از فضاهای شهری در شب و تحت تأثیر نورپردازی‌های شبانه جذابیت خود را نشان می‌دهند. در حال حاضر انجام فعالیت‌های گردشگری در پایان روز، یکی از گزینه‌های مطرح در برنامه‌ریزی اقتصاد شبانه شهرها هست. دمای بالای روزانه و تأثیر آن بر آلودگی فضاهای شهری از جمله عوامل دیگری است که فعالیت‌های تفریحی و گردشگری شبانه را تقویت می‌کند. از سوی دیگر ساختار شلوغ زندگی شهری، موجب گردیده که افراد فرصت پرداختن به فعالیت‌های تفریحی را در روز به‌ویژه در فضاهای باز شهری نداشته باشند. گردشگری شبانه، فرصت‌های قابل توجهی را ایجاد می‌کند و با فراگیر شدن آن به‌ویژه اگر متکی بر جاذبه‌های منحصر به فردی باشد، می‌تواند در جذب گردشگر در مقیاس منطقه ای، ملی و بین‌المللی مؤثر واقع شود. در ایران برای بسیاری از افراد و خانوارها، گردشگری و فعالیت‌های مربوط به آن جز در موارد معدودی، صرفاً در طول روز قابل انجام است و به همین سبب ساعات شبانگاهی بدون انجام فعالیت خاصی بلااستفاده هست، این در حالی است که بسیاری از فضاهای جاذب گردشگری قابلیت استفاده در ساعات شبانه را دارند و حتی تفاوت قابل ملاحظه سیما و منظر شبانه بسیاری از فضاها از منظر روزانه آن‌ها، خود به ایجاد جاذبه جدیدی منجر می‌شود و می‌تواند برای گردشگران قابل توجه باشد. مفهوم زندگی شبانه با توجه به نظریه اندیشمندانی مانند کریر، کرمونا و ... به معنای ایجاد ساعات بیشتر نیست بلکه از زمان‌های موجود در شب که از ساعات ۵-۶ بعد از ظهر شروع می‌شود، به درستی استفاده نمود. مطالعات تجارت جهانی نیز نشان می‌دهد، بسیاری از شهرهای جهانی مانند نیویورک، شهرهایی در ایتالیا، هلند و ... بنا به عملکرد و فعالیت خود که ۲۴ ساعت شبانه روز فعال و روشن هستند، به دلایل کمبود وقت، برای جذب توریست و حضور شهروندان جهت تفریح، جایگاهی در ساعات شبانگاهی در شهر مهیا ساخته‌اند و در طول هفته که افراد در صبح به کار و فعالیت مشغول هستند و در شب استراحت می‌کنند، شاید عبور و مرور در شهر کاسته شده باشد اما با این حال شهر دارای زندگی است. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های مؤثر در ایجاد و رونق گردشگری شبانه عبارتند از:

۱. شاخص‌های اکولوژیکی و اقلیمی: شاخص‌های اکولوژیکی و اقلیمی نقش مهمی در الگوی زندگی شهری و بالطبع در نحوه فعالیت‌های گردشگری و تفریحی ایفا می‌نماید. دمای مناسب شبانه یکی از ویژگی‌های مؤثر در انجام فعالیت‌های گردشگری شبانه هست. وجود شب‌هایی با دمای مطلوب و آسمان صاف، ضمن تامین شرایط محیطی مناسب و آسایش حرارتی برای گردشگران، توسعه برخی از فعالیت‌های گردشگری شبانه مانند رصد ستارگان را امکان‌پذیر می‌سازد.
۲. برخورداری از جاذبه‌های شبانه: مانند نورپردازی زیبا، چشم‌اندازهای شبانه زیبا از آسمان و طبیعت، شهربازی، کلوپ‌ها و مراکز خرید شبانه روزی.

۳. بر خورداری از فرهنگ انجام فعالیت‌های شبانه: امروزه، توسعه فعالیت‌های اقتصادی شهرها طی شب، به صورت یک پدیده شهری درآمد و فعالیت شبانه شهری بر کیفیت محیط و زندگی شهروندان تاثیرگذار است. برنامه‌ریزی و تدارک امکانات و تسهیلات شبانه در حوزه فرهنگی، تفریحی و گردشگری به عنوان روشی برای تقویت اقتصاد محلی و پویاسازی آن مورد توجه قرار گرفته است. گردشگری شبانه نه تنها در رونق فعالیت‌های شبانه و افزایش درآمدهای گردشگری مؤثر است بلکه موجب رقابتی شدن گردشگری شهری می‌گردد. با دو برابر شدن مدت زمان فعالیت مراکز شهری، اقتصاد شهری به اصطلاح دو برابر می‌شود، این موضوع در قلب مباحث مربوط به اقتصاد شبانه قرار دارد، بدین ترتیب با افزایش مدت زمان فعالیت، مراکز شهری، پویایی و کارایی اقتصادی بیشتری خواهند داشت که این امر فرصتی برای افزایش رونق اقتصاد شهری فراهم می‌آورد (Bianchini, 1995:121-126).

۶- گردشگری و اقتصاد شهری

گردشگری در حوزه‌های مختلف اثرات گسترده‌ای دارد. یکی از این حوزه‌ها، گردشگری شهری است. گردشگری شهری سعی دارد گردشگری را به عنوان یک پدیده مهم و مؤثر در تغییرات (کالبدی، اجتماعی، سیاسی، مدیریتی) و توسعه شهری، مورد بررسی قرار دهد و اکنون بُعد دیگری از اقتصاد شهری را شکل دهی نموده که به نوسازی و توسعه سیما شهری، سیستم حمل و نقل، اقامتگاه‌های گردشگری و بهبود و ساماندهی زیرساخت‌های شهری منتهی می‌گردد. به بیان دیگر باید اذعان داشت، گردشگری شهری نقش فعالی در ارتقای ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق شهری بازی می‌کند که مهم‌ترین هدف آن توسعه اقتصادی و اجتماعی مقاصد گردشگری است. منظور از اثرات اقتصادی گردشگری، کلیه آثاری است که بر پیکره اقتصادی تأثیر می‌گذارد. گردشگری از طریق تأثیر بر مؤلفه‌های عمده اقتصادی مانند درآمد، اشتغال، سطح قیمت‌ها، عرضه و تقاضا، ترازهای مالی و مالیاتی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این راستا گردشگری، بزرگترین تولید کننده تولید ناخالص داخلی و اشتغال بوده و باعث رونق بسیاری از کشورها و مناطق هست، به عبارت دیگر تقویت گردشگری متضمن منافع اقتصادی بوده و گسترش اقتصادی مربوط به فعالیت‌های گردشگری به ویژه در کشورهای جهان سوم، حدود ۱/۵ درصد به تولید ناخالص این کشورها کمک می‌کند. گردشگری باعث افزایش درآمد و ارز آوری برای شهر یا منطقه می‌شود. این عمل با هزینه‌هایی که یک گردشگر در طول دوره اقامت خود در کشور میزبان صرف می‌کند، محقق می‌شود، به این جریان اقتصادی، صادرات نامرئی می‌گویند. این صنعت می‌تواند در توسعه منطقه‌ای نیز نقشی مؤثر ایفا کند، به گونه‌ای که علاوه بر برجسته ساختن اصالت‌های منطقه‌ای، از ماحصل آن در حفظ و ساماندهی این اصالت‌ها و نیز بوجود آوردن توازن پهنه منابع و طرز استفاده مناسب از آن نیز بهره‌جوید (Movahed & Dowlatshah, 2011:202). نتایج تحقیقات متعدد موید این است که گردشگری به کاهش بیکاری منتهی می‌گردد (زاهدی، ۱۳۸۵:۱۰۹). کشورها و جوامع به صورت فزاینده‌ای به این حقیقت پی برده‌اند که برای بهبود وضع اقتصادی خود، باید ابتکار عمل به خرج داده و در صدد یافتن راه‌های تازه‌ای برآیند، اگر چه در نقاط مختلف دنیا، شرایط متفاوت است اما همواره گردشگری عاملی برای پیشرفت اقتصادی بوده است. این فعالیت در دنیای کنونی به صورت یکی از مهم‌ترین عوامل تولید ثروت، کار، ایجاد پویایی، جا به جاب انسان‌ها و ثروت ملت‌ها در آمده است. مطالعات نشان داده‌اند که بین رشد و توسعه صنعت توریسم و رشد و توسعه اقتصادی کشورها رابطه مثبت و معناداری وجود دارد (معصومی، ۱۳۸۵:۱۹). گردشگری از طریق تأثیر بر درآمد ملی، اشتغال، تغییر قیمت‌ها و تراز بازرگانی ملی، اقتصاد کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لزوماً نباید درآمدهای حاصله از گردشگری را به خود این صنعت یا خدمات اختصاص داد بلکه بهتر آن است این درآمدها را صرف امور زیربنایی و بنیادی جامعه نمود که در دراز مدت، اثرات مثبت خود را بر گردشگری نیز خواهد گذاشت. تأثیر درآمدی گردشگری، امروزه سهم زیادی از درآمد برخی کشورها از محل فعالیت‌های گردشگری است. مسافرت و جهانگردی در تولید ناخالص ملی نقش والایی را ایفا می‌کند، گردشگری علاوه بر ایجاد اشتغال، موجب درآمد ملی می‌شود که بخشی از درآمد به صورت درآمد ارزی حاصل می‌شود. قسمت اعظم درآمدهای ناشی از گردشگری، بیشتر به مناطقی از جهان اختصاص دارد که از اوضاع اقتصادی و رفاهی بهتری نسبت به بقیه نقاط جهان برخوردارند (خراسانی مطلق، ۱۳۹۵:۱۱).

جدول شماره ۱- شاخص‌های گردشگری شبانه از دیدگاه محققان مختلف

محققان	سال	شاخص‌ها و معیارها
Yatmo	۲۰۰۹	زیبایی و جذابیت منظر شبانه شهر، ایمنی فضاها شهری، چیدمان مناسب عناصر و مبلمان شهری، حضور فعال شبانه جمعیت در فضای شهری
Nuvolti	۲۰۱۰	میزان رونق و پویایی فعالیت‌های شبانه، امکانات و خدمات، دسترسی به امکانات و جاذبه‌های گردشگری، حمل و نقل شبانه
Qin	۲۰۱۱	اقلیم مناسب، غنای جاذبه‌های گردشگری شبانه، نورپردازی مناسب جاذبه‌ها و پارک‌ها در شب، فعالیت شبانه مغازه

محققان	سال	شاخص‌ها و معیارها
		ها و سوپرمارکت‌ها و ساختمان‌های تجاری، خدمات ۲۴ ساعته، تفریحات و سرگرمی‌های شبانه، عادات و رسوم فعالیت‌های شبانه ساکنان محلی، جایگاه زندگی شبانه در فرهنگ محلی
Zaki	۲۰۱۲	منظر شبانه شهر، فرهنگ زندگی شبانه، حمل و نقل، تفریحات و سرگرمی‌ها، مدیریت فعالیت‌ها و خدمات شبانه، فضای اجتماعی شبانه، فروشگاه‌ها و واحدهای تجاری
Kuo	۲۰۱۲	بازارهای محلی شبانه، نمایش‌های خیابانی، امنیت، جاذبه‌ها، تفریحات و سرگرمی‌های شبانه
Abdul	۲۰۱۲	رستوران‌ها و مراکز تجاری شبانه، تفریحات و سرگرمی‌های شبانه، فعالیت‌های اجتماعی، موسیقی، ورزش
Stevenson	۲۰۱۳	امنیت، ایمنی، حضور شبانه مردم در فضاهای شهری، هتل‌ها و اقامتگاه‌ها، خدمات حمل و نقل شبانه، رستوران‌ها
Giovanardi	۲۰۱۴	محیط مناسب طبیعی، مراسم و آیین‌های شبانه، اقامتگاه‌ها، امکانات و خدمات
Shaw	۲۰۱۴	خدمات حمل و نقل عمومی شبانه، فعالیت‌های شبانه شهر، حضور مردم در فضاهای شهری در ساعات شب، مراکز شهری فعال در شب

به‌طور کلی گردشگری به‌عنوان عامل اقتصادی عمده و بسیار مؤثر در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است و گسترش آن می‌تواند فعالیت‌های اقتصادی و مشاغل گوناگونی را در مناطق مختلف بوجود آورد (Doswell, 1999: 53). بنابراین رابطه اقتصاد و گردشگری رابطه‌ای بسیار نزدیک و جدانشدنی است زیرا گردشگری پدیده‌ای است اقتصادی و به مجردی این‌که افراد اقدام به سفر می‌کنند یک سلسله فعل و انفعالات اقتصادی شروع می‌شود که هر یک از آن‌ها آثار خود را در چشم انداز جغرافیایی بر جا می‌گذارد.

۷- مسیرهای گردشگری شبانه در بافت تاریخی شیراز

گردشگری شبانه در برخی از شهرهای ایران در جریان است و بسیاری از مردم و گردشگران داخلی و خارجی هنگام اقامت در شهر به دیدن جاذبه‌های گردشگری می‌روند. از جمله این شهرها می‌توان به تهران، یزد، اصفهان و ... اشاره نمود. در این شهرها بسیاری از بسترهای گردشگری شبانه تامین شده و با ورود گردشگران این امکانات و خدمات بیشتر می‌گردد. شاید شهر شیراز از لحاظ جاذبه‌های گردشگری بسیار متنوع و جذاب باشد اما گردشگری شبانه آن هنوز چنان‌که باید پیشرفت و رشدی نکرده است. این عدم پیشرفت دلایل خود را دارد که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. عدم نورپردازی مناسب برخی بناها
  ۲. عدم امنیت در برخی محله‌های بافت تاریخی
  ۳. بسته شدن زود هنگام بناها
  ۴. عدم وجود جاذبه‌های مصنوعی در شهر
  ۵. عدم کف سازی مناسب در مسیرهای گردشگری
  ۶. عدم برنامه‌ریزی مناسب برای پیشبرد گردشگری شبانه
  ۷. عدم آموزش گردشگری به مردم بافت تاریخی
- با این حال در بافت تاریخی این شهر می‌توان به پتانسیل‌های مهمی جهت پیشرفت گردشگری شبانه اشاره کرد. این مسیرها بر اساس تفکیک محله‌ها بررسی و معرفی شده است که به ترتیب عبارتند از:

۷-۱- محله درب شاهزاده

این محله در شمال بافت قدیمی شیراز قرار دارد و جاذبه‌های بسیار مهمی را در دل خود جای داده است. در خصوص این محله و دیگر محله‌های بافت تاریخی، در کتاب‌های میرزا حسن حسینی فسایی و کرامت الله افسر صحبت شده است. در این محله می‌توان سه مسیر گردشگری شبانه معرفی نمود.

۷-۱-۱- مجموعه زندیه

این مجموعه در دوره زندیه و به دستور کریمخان زند ساخته شد که امروزه یکی از جاذبه‌های اصلی شهر شیراز محسوب می‌گردد. علاوه بر بناهای این مجموعه، کافه‌های زیادی در اطراف آن بازگشایی شده است که نقش مهمی در ماندگاری گردشگران دارد. با این حال معرفی مسیر گردشگری شبانه برای این مجموعه می‌تواند نقش مؤثری در گسترش گردشگری شبانه باشد. مسیر گردشگری این مجموعه توسط نویسنده همین مقاله اجرا شده و می‌توان تا ساعت‌ها گردشگر داخلی و خارجی را بر اساس جاذبه‌ها و کافه‌های موجود، بیرون از هتل نگه داشت و در پی آن به اقتصاد شهری شیراز کمک نمود. البته علاوه بر جاذبه‌های اصلی زندیه، می‌توان به خانه‌ها، هتل‌های سنتی و دیگر جاذبه‌های اطراف آن نیز اشاره و آن‌ها را نیز برای گردشگران معرفی کرد.

شکل ۲- محور زندیه در شب

۷-۲-۱- محور حافظیه و بناهای اطراف آن

حافظیه نیز به مانند مجموعه زندیه یکی از اصلی ترین جاذبه‌های گردشگری شیراز هست و نکته بسیار مهم آن، بازدید این مجموعه تا حدود ساعت ۹ و ۱۰ شب هست. با این اساس می‌توان با توجه به جاذبه‌های دیگری که در اطراف این بنا وجود دارد گردشگران زیادی را در ساعات شب درگیر و ماندگار نمود. از جمله این بناها باغ جهان نما، حرم مطهر علی بن حمزه (ع) و کافه های خیابان جهان نما هست. البته جاذبه‌های دیگری چون دروازه قرآن، باغ هفت تنان، آرامگاه شاه شجاع، باغ چهل تنان، خواجوی کرمانی و .. را نیز می‌توان در مسیر گردشگری عنوان کرد. اما مشکل برخی از این جاذبه‌ها عدم نورپردازی مناسب هست که می‌توان به باغ هفت تنان و آرامگاه شاه شجاع اشاره کرد.

شکل ۳- محور حافظیه در شب

۷-۳-۱- محور سعدیه و ساسانی

آرامگاه سعدی در کنار باغ دلگشا و حتی آثار باستانی شیراز مانند برم دلك، کوه فهندژ و ... نیز می‌تواند در این قسمت شهر برای گردشگری شبانه مفید باشد. آرامگاه سعدی و باغ دلگشا یکی از جاذبه‌های بسیار مهم شهر شیراز به حساب می‌آیند و حتی در گردشگری شبانه این شهر نیز بسیار حائز اهمیت می‌باشند. محور باستان شیراز نیز با قدمت هخامنشی و ساسانی می‌تواند در زمان شب به یکی از جاذبه‌های مهم شیراز تبدیل گردد. متأسفانه امروزه آثار ساسانی برم دلك در وضعیت بسیار نامناسبی قرار گرفته و هر ساله در حال تخریب هست. با ایجاد مسیر گردشگری شبانه می‌توان این اثر و حتی قلعه فندژ و قصر ابونصر را از این وضعیت تغییر داد.

۷-۲- محله سنگ سیاه

این محله به واسطه قبر عالم و دانشمند قرن دوم هجری قمری یعنی سیبویه به این اسم معروف شده است. بعد از مرگ او که در سن جوانی رخ می‌دهد، سنگ سیاه رنگی بر مزارش می‌گذارند و محله نیز به این نام معروف شده است. این محله بسیار مهم و جزو اولین قسمت هایی از بافت تاریخی بوده که هتل های سنتی در آن ساخته شده است. در این محله می‌توان یک مسیر گردشگری شبانه بسیار مهم معرفی نمود.

۷-۲-۱- مسیر سنگ سیاه

این مسیر یکی از مسیرهای بسیار مهم چه از نظر جاذبه‌های گردشگری و چه از نظر وجود هتل ها و تاسیسات گردشگری است. در چند سال اخیر هتل ها و کافه های بسیاری در این محله شکل گرفته و چهره محله را تغییر داده است. با توجه به مسیر گردشگری، این محله پتانسیل آن را دارد که در هنگام شب نیز میزبان گردشگران باشد. نکته ای که باید در مورد جاذبه‌های

گردشگری این محله گفت عدم باز بودن بعضی از بناهای اصلی آن و همچنین عدم نورپردازی مناسب محله که باید این نقایص برطرف شود مانند مسجد مشیرالملک که به‌عنوان یکی از جاذبه‌های اصلی این محله متأسفانه از نورپردازی مناسب برخوردار نیست و در ساعات مختلف نیز بسته هست. از دیگر جاذبه‌های این مسیر می‌توان به آرامگاه سید تاج‌الدین غریب(ع)، خانه‌های تاریخی فروغ الملک، سعادت، ضیائیان، آرامگاه سیبویه، بقعه بی بی دختران و ... اشاره نمود.

۷-۳- محله سردزک و بازار مرغ

محله سردزک و بازار مرغ تقریباً در وسط بافت قدیمی شیراز قرار گرفته و یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های مذهبی نه‌تنها شیراز بلکه ایران در این محله قرار دارد. علاوه بر این با توجه به وجود اماکن تجاری که در این قسمت قرار گرفته، زمان ماندگاری گردشگران را می‌توان در این دو محله افزایش داد.

۷-۳-۱- حرم مطهر شاهچراغ(ع) و اماکن اطراف آن

حرم مطهر شاهچراغ(ع) یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های مذهبی نه‌تنها شیراز بلکه ایران است و نقش مهمی در جذب گردشگران مختلف از نقاط مختلف ایران دارد. نکته مهم در خصوص این جاذبه این است که به‌صورت شبانه روزی به روی گردشگران باز هست به همین دلیل می‌توان از این ویژگی برای گردشگری شبانه بهره جست و با فراهم سازی بسیاری از امکانات گردشگری در شب به ماندگاری بیشتر گردشگران کمک نمود. می‌توان گردشگران در بازدید شبانه از حرم، به بناها و جاذبه‌های اطراف آن نیز آشنا و معرفی نمود. شاید یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این قسمت وجود حرم مطهر سید میرمحمد(ع)، مسجد عتیق و مسجد نو باشد که می‌توان در این زمینه بسیار حائز اهمیت باشد. البته وجود حرم سید علاءالدین حسین(ع) نیز که در محله بالاکفت قرار دارد می‌تواند نقش بسیار مهمی در این زمینه داشته باشد.

شکل ۴- حرم مطهر شاهچراغ(ع) در شب

۷-۴- محله لب آب

این محله نیز دارای جاذبه‌های بسیار مهمی است که می‌توان در زمان شب از آن‌ها بازدید نمود. برای این محله هم می‌توان یک مسیر گردشگری شبانه معرفی نمود. مدرسه منصوبیه یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های این محله هست که قدمت آن مربوط به قبل از صفویه است در این گذر قرار دارد و می‌تواند نقش مهمی در گردشگری شبانه این محله داشته باشد. آرامگاه سید شریف جرجانی، امامزاده ابراهیم(ع)، کوچه‌های معروفی چون قراول خانه، کوچه زنبورک خانه، طاق چاووشی ها و ... از دیگر جاذبه‌های این گذر هست. البته باید از آرامگاه شاعداعی الله نیز نام برد که در کنار گورستان دارالسلام و در انتهای این محله قرار دارد.

۷-۵- محله بالاکفت

محله بالاکفت یکی از بزرگترین محله‌های بافت تاریخی شیراز بوده و جاذبه‌های زیادی دارد. برای این محله می‌توان دو مسیر گردشگری شبانه معرفی نمود که عبارتند از:

۷-۵-۱- محور قوام

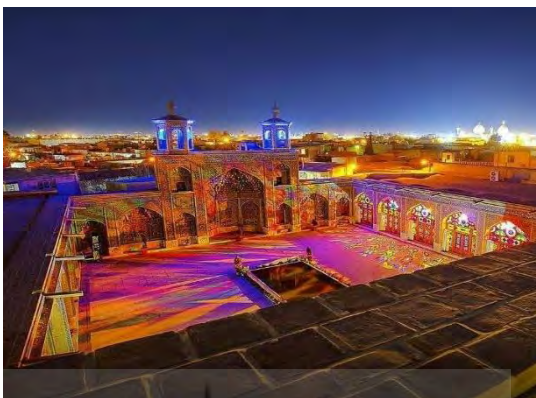
یکی از مهم‌ترین محورهای این محله، محور قوام ها هست که از پتانسیل بسیار بالایی در گردشگری شبانه برخوردار است. مسجد نصیرالملک به‌عنوان یکی از جاذبه‌های اصلی شهر شیراز و این گذر می‌تواند در گردشگری شبانه هم نقش مهمی داشته باشد. البته به غیر از جاذبه‌های اصلی این محور(مسجد نصیرالملک، نارنجستان قوام و خانه زینت الملک) این محور دارای

جاذبه‌های بسیار مهمی چون امامزاده زنجیری(ع)، مسجد و حسینیه قوام، مدرسه هاشمیه، کوچه دقاقی ها، خانه حاج هاشم، خانه گوهرالزمان و ... نیز هست که به‌عنوان جاذبه‌های مکمل این محور محسوب می‌گردند.

۷-۵-۲- کوچه های معروف شیراز

یکی از جاذبه‌های بسیار مهم این محله، کوچه های معروف شیراز است. کوچه قهر و آشتی، صابونی ها، زغالی ها و ... از جمله کوچه هایی هستند که می‌توان از آن‌ها در گردشگری شبانه بهره جست و گردشگران زیادی را جهت بازدید آن‌ها جذب نمود. در کنار این کوچه ها می‌توان از حمام های قدیمی این محله از جمله حمام قورخانه و حمام گودی نیز صحبت کرد. البته وجود امامزاده سید علاءالدین حسین(ع) نیز می‌تواند به جذب گردشگران در شب کمک شایانی کند.

شکل ۵- محور قوام و مسجد نصیرالملک در شب

۷-۶- محله اسحق بیگ

این محله به واسطه شیخ ابواسحق اینجو حاکم شیراز در زمان حافظ، نامگذاری شده است. یکی از جاذبه‌های بسیار مهم این محله مدرسه خان هست که نسبت به سایر جاذبه‌های شیراز شاید کمتر مورد توجه واقع شده است. در این محله می‌توان به کوچه های بسیار قدیمی، طاق ها و مساجد دوره قاجاری نیز اشاره نمود. البته مسجد نصیرالملک نیز در این محله قرار دارد که در محور قوام ها به آن اشاره گردید.

۷-۷- ماه رمضان و محرم

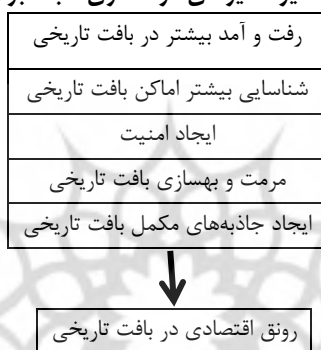
ماه رمضان نیز با توجه به این که مردم در طول روز نمی‌توانند از کافه ها و رستوران‌ها و همچنین برخی از اماکن گردشگری استفاده کنند، بعد از افطار می‌توان از گردشگری شبانه برای جبران اقتصاد شهری بهره برد و حتی می‌توان اماکن گردشگری را تا اواخر شب بازدید نمود تا کمکی برای گردشگری شبانه باشد. همچنین ایجاد مسیر غذا در این ماه می‌تواند کمک بسیار زیادی برای جبران اقتصاد شهری در این ماه را فراهم آورد. ماه محرم نیز با توجه به حضور مردم در بناهای مذهبی و برگزاری عزاداری می‌توان جهت گردشگری شبانه بهره برد. طراحی و معرفی مسیرهای گردشگری شبانه در شب های ماه رمضان و ماه محرم با توجه به آئین های مردم شیراز در این دو ماه و همچنین جاذبه‌های مذهبی یکی از راه‌های بسیار مهم توسعه گردشگری شبانه و اقتصاد شیراز می‌تواند باشد. می‌توان به سینه زنی قطاری در شیراز اشاره نمود که بسیار جالب است و در ماه محرم یکی از جاذبه‌های ناملموس شیراز به حساب می‌آید.

۸- گردشگری شبانه و اقتصاد شیراز

بر اساس تجارب جهانی، آثار فعالیت‌های گردشگری شبانه عبارتند از: تقویت تجارت محلی و بهبود ساختار اقتصاد منطقه ای، فراهم کردن زمینه فعالیت‌های مضاعف برای جامعه میزبان، تحدید انجام فعالیت‌های غیر قانونی و کاهش جرائم و .. (Hsieh and Chang, 2006: 138-145). افزون بر اثرات مفیدی که توسعه گردشگری شبانه می‌تواند بر بهبود کیفیت سفر گردشگران و بهره گیری بهینه از زمان اختصاص داده شده به گردشگری داشته باشد، پویایی اقتصاد شهری از طریق افزایش درآمد و ایجاد فرصت‌های جدید شغلی برای جامعه محلی از پیامدهای مهم گردشگری شبانه است. سهم زندگی شبانه در اقتصاد داخلی شهرها بسیار تاثیرگذار است. حضور فعالیت‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و تفریحی پس از ساعات کاری موجب باز تولید بسیاری از فضاهای شهری شده و هم باعث جذاب تر و قابل زندگی تر شدن این مناطق برای ساکنان و بازدید کنندگان می‌شود(رضوان و

خیری، ۱۳۸۹: ۷۸). هرچند امروز شهر شیراز در بافت تاریخی بسترهای بسیار مناسبی چه در طول روز و چه در طول شب را برای گردشگران فراهم آورده است اما هنوز گردشگری شبانه به صورت گسترده در بافت تاریخی مهیا نشده که دلایل آن نیز در این مقاله ذکر شد. در هر صورت در محورها و گذرهای بافت تاریخی شیراز می‌توان با ایجاد مراکز مناسب و منطبق با بافت تاریخی و یا احیاء برخی از بناها به جذب بیشتر گردشگران کمک کرد و حضور این گردشگران در این محورها رونق اقتصادی بیشتری را برای این محدوده به همراه خواهد داشت. در بافت تاریخی شیراز و در مسیرها و گذرهای گردشگری آن مردمان زیادی به کسب و کار مشغولند و حضور گردشگران در این محورها و مسیرها می‌تواند در توسعه اقتصادی محله‌ها بسیار مؤثر واقع گردد و با حضور آن‌ها می‌توان بناهای از یاد رفته این بافت تاریخی را به روی آن‌ها گشود تا با ایجاد جاذبه‌های جدید و ناشناخته به ایجاد شغلی جدید و درآمدی نو، رونق اقتصادی را به بافت تاریخی این شهر برگرداند. گردشگری شبانه می‌تواند امنیت را به بافت بازگرداند و در پی ایجاد امنیت می‌توان خدمات جدیدی برای مسیرها و محله‌ها تعریف نمود که شاید اصلی‌ترین آن نورپردازی باشد و هرچند امروزه بسیاری از بناها دارای نورپردازی کافی هستند اما هنوز شهر شیراز از کمبود نورپردازی در بافت تاریخی رنج می‌برد. یکی از اهداف مسئولان و راهنمایان گردشگری معرفی و طراحی تورهای بافت گردی شبانه هست تا با این مدل برنامه‌ها بتوان هر چه بهتر این نوع مدل گردشگری را در شهر شیراز گسترش و جاذبه‌ها و اماکن گردشگری برای بسیاری از گردشگرانی که در طول روز فرصت بازدید از آن‌ها را ندارند معرفی گردد و به دنبال آن اقتصاد شهری شبانه بافت تاریخی نیز رونق پیدا کند.

جدول شماره ۲- تأثیر مسیرهای گردشگری شبانه بر رونق اقتصادی

نتیجه گیری

گردشگری به‌عنوان فعالیتی که در دنیای امروزی توان اثرگذاری بر فرایند توسعه متوازن و خردورزانه را در همه دنیا به نمایش گذاشته، مورد توجه طیف وسیعی از سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان سیاسی و مدیران اجرایی در کشورهای مختلف است. گردشگری دارای شاخه‌های زیادی است که هر کدام از آن‌ها می‌تواند نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی یک کشور یا شهر داشته باشد و بر همین اساس گردشگری شهری می‌تواند در این راستا کمک فراوانی انجام دهد. یکی از انواع گردشگری شهری، گردشگری شبانه هست که امروزه در بسیاری از کشورهای دنیا در حال اجرا است. با فراهم نمودن امکانات لازم برای گردشگران در زمان شب، می‌توان در توسعه فرهنگ و اقتصاد هر شهر کمک فراوانی نمود. این نوع گردشگری در ایران سابقه زیادی ندارد. متأسفانه به دلیل مسائل مختلف از جمله عدم امنیت، عدم امکانات و ... این نوع گردشگری با استقبال زیادی مواجه نشده است البته شاید بتوان شهر تهران، یزد، اصفهان، مشهد و ... را سرآمد این نوع گردشگری دانست. شهر شیراز به‌عنوان یکی از شهرهای توریستی ایران مورد توجه بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی هست و بافت تاریخی آن با جاذبه‌های ارزشمندش می‌تواند باعث توسعه گردشگری شبانه در این شهر و ماندگاری بیشتر گردشگر و در نتیجه بازدید بیشتر از جاذبه‌های این شهر را در تاریکی شب به دنبال داشته باشد و به دنبال آن اقتصاد شهری را هر چه بیشتر تقویت نماید. در این بین و در راستای تقویت گردشگری شبانه بافت تاریخی شهر شیراز می‌توان مسیرهای گردشگری شبانه این شهر را بررسی و جاذبه‌های آن را معرفی تا گردشگران در زمان شب نیز با توجه به عدم وقت کافی در روز، از جاذبه‌ها و مسیرهای گردشگری بافت تاریخی استفاده و بازدید نمایند. بافت تاریخی این شهر شامل ۱۱ محله بوده که در برخی از آن‌ها می‌توان چند مسیر گردشگری شبانه طراحی و معرفی نمود. ایجاد مسیرهای گردشگری و بازدید گردشگران از آن‌ها باعث می‌شود این مسیرها بر اساس بازدید گردشگران، مرمت گردد و باعث جذب بیشتر گردشگران شود.

منابع

- آزادی، مصطفی، (۱۳۹۴)، «رابطه امنیت و معماری با گردشگری در محله‌های تاریخی شهرهای ایران اسلامی (نمونه موردی: بافت تاریخی شهر شیراز)»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری ایرانی اسلامی، جلد دوم، شیراز
- افسر، کرامت الله (۱۳۵۳)، «تاریخ بافت قدیمی شیراز»، تهران، انتشارات قطره
- خراسانی مطلق، هنگامه، موسوی فرحبخش، حبیبه، فروغی، فاطمه (۱۳۹۶)، «اقتصاد و تاب آوری شهری و ارتباط آن با صنعت گردشگری»، همایش بین‌المللی اقتصاد شهری، تهران
- سید تقی دیزج، عاطفه، شجاعی، عطیه، موسوی نژاد، سیده فاطمه (۱۳۹۵)، «بررسی نقش گردشگری شهری در رشد و توسعه اقتصادی شهرها»، اولین همایش بین‌المللی اقتصاد شهری (با رویکرد اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل)، تهران
- رضوان، محمد و خیری، عبدالله (۱۳۸۹)، «ضرورت انطباق تصویر روز با نورپردازی شهری»، مجله علمی ترویجی منظر، سال دوم، شماره ۷
- زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۵)، «مبانی گردشگری و اکوتوریسم پایدار»، تهران، انتشارات علامه طباطبایی
- کوشش تبار، محسن (۱۳۸۷)، «صنعت گردشگری ابزاری برای توسعه پایدار در مدیریت شهری، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور»، موسسه فرهنگی، اطلاع رسانی و مطبوعاتی
- معصومی، مسعود (۱۳۸۵)، «ماهیت گردشگری»، تهران، انتشارات پیک کوثر
- موحد، علی (۱۳۸۱)، بررسی و تحلیل الگوی فضایی توریسم شهری، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس تهران
- نوربخش، مرتضی، اکبرپور سراسکانرود، محمد (۱۳۸۹)، «نقش گردشگری شهری در توسعه اقتصادی کلانشهرها»، ویژه نامه اقتصاد گردشگری شهری
- وارثی، حمیدرضا، تقوایی، مسعود و رضایی، نعمت الله (۱۳۹۱)، «ساماندهی بافت فرسوده شهری (نمونه موردی: شهر شیراز)»، مجله علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی، سال دوم، شماره دوم
- Bianchini, F (1995), Night cultures, night economies, planning practice & Research, No. 10 (2), pp 121-126.
- Doswell, Roger (1999), Tourism Management, Translators: Mr. Mohammad Arabi and Mr. Davoud Izadi, Tehran, Cultural Research Office, p53
- font, Xavier and Ahjem, Tor E (1999), searching for a balance in tourism development strategies, international journal of contemporary.
- Hall, C. M and page, S. (1991). The Geogrophy Of Tourism and Recreation Environment, Place and Space, Published by Routledge, 167.
- Hsieh, A-T and Chang, J. (2006). Shopping and tourist night market in Taiwan, Tourism Management, No. 27, pp 138-145
- Movahed, Ali asnd Sedigheh Dowlatshah (2011). Study of Tourism Capacity for Urban Tourism the Rule of Tourism Development in Mazandaran Province, Tehran: Resanesh Publication .

